

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

† Քրիստափոր Կարա-Մուրզա.—»Արարատի« մի սովորութիւնը.—Գ. Բաշինջաղեանի պատկերահանդէսը.—Քատրօնական գործը աշխատանքի և տասը տարի առաջ.—»Հայոց դրամատիկական ընկերութեան« հաստատութիւնը:

Հայերիս մէջ դեռ ևս ոչ այնքան յարգուած ու զարգացած գեղարուեստի երեք ճիւղերում՝ երաժշտութեան, նկարչութեան և բեմական գործի մէջ, վերջերումս տեղի ունեցան մի քանի աչքի ընկնող փոփոխութիւններ: Հայկական երաժշտութիւնը յանձին Քր. Կարա-Մուրզայի կորցրեց իր անձնուէր գործիչին: Մարտի 30-ին համակրողների խումբն բազմութիւն դէպի յաւիտեանական հանգիստ էր յուղարկաւորում յայտնի երաժշտագէտ և հայոց երգերի եռանդուն ժողովրդականացնող Ք. Կարա-Մուրզային: Պատկենբով զարդարուած նրա դագաղը, կարծես օրօրուելով երաժշտական հրաժեշտի թախճայոյզ ալիքների մէջ, բազմութիւն բաց գլուխների մակերևոյթից բարձր, հանդարտ ընթանում էր դէպի կաթօլիկաց Պօղոս-Պետրոս եկեղեցին և այնտեղից Կուկիայի կաթօլիկաց գերեզմանատունը: Շատ սրտաշարժ խօսքեր ասուեցին հանգուցեալի դագաղի վրայ: Այդ ճշգրիտ դրուստումներից պարզ էր Կարա-Մուրզայի կատարած մեծ դերը մեր կեանքում:

Մենք յաճախ կրկնել ենք, որ հայը ընդհանրապէս զուրկ է կազմակերպական ընդունակութիւնից. սակայն Քրիստափոր Կարա-Մուրզան այդ կողմից մի փառաւոր բացառութիւն էր կազմում. նա ունէր մի զարմանալի տաղանդ՝ կարճ միջոցում երգեցիկ խումբ կազմակերպելու նոյն իսկ հայութիւնից օտարացած վայրերում: Իր անսպառ եռանդի մի մասը, իր ջերմ ոգևորութիւնը և անձնուէր սէրը դէպի հայկական երգերը նա

հաղորդում էր իր շուրջը. նա իր անօրինակ աշխոյժով ցնցում էր զանգաղաչարժ և անտարբեր հայերին և հայունիներին: Իր կազմակերպական տաղանդի, անհուն եռանդի և ոգևորութեան շնորհիւ, Կարա-Մուրզան, սկսած 1885 թուականից, բազմաթիւ քաղաքներում տուեց հայոց երգերից 250 համերգ: Այն ինչ որ մինչև այդ զարմանալի գործիչը աներեւակայելի էր համարւում մեղանում, նրանից յետոյ դառաւ իրագործելի նոյն իսկ աւելի միջակ ոյժերի համար: Գործը սկսուած էր եւ ուղիղ ճանապարհի վրայ դրուած. մնում էր միայն ընդօրինակել և շարունակել... Այդպէս ահա Ք. Կարա-Մուրզան հայոց խմբական երգեցողութեան գործում առաջին ճանապարհ բացողն էր, առաջին ռահվիրան էր (պիօներ): Կարող են նրանից տեսականապէս աւելի հմուտ երաժշտագէտներ լինել, սակայն նրա մեծութիւնը կայանում է՝ մեր մասսայի մէջ հնչական ներդաշնակութեան գաղափարը եւ ժողովրդական երգերի սէրը արծարծելու և տարածելու մէջ:

Կարա-Մուրզայի թաղումը, Ալիշանից յետոյ, առաջին դէպքն էր, երբ հայ ազգը կորցնում էր իր ոչ-լուսաւորչական նշանաւոր զաւակներից մէկը: Եւ զարմանալին այն է, որ լուսաւորչական ծխականները, կարծես, հաշտուեցին իրանց դարևոր իրաւունքից—հոգեհանգիստ կատարելու իրանց եկեղեցիներում ում համար իրանք հարկաւոր են դատուած: Այդպիսով լուեւայն վճռուեց ի վնաս ծխականների մի հարց, որ սկզբունքի մեծ նշանակութիւն ունի: Այս առիթով չենք կարող չը յիշատակել Էջմիածնի մի բնորոշ գիծը: Շատ բնական և օրինական պէտք է լինէր սպասել, որ Էջմիածնի պաշտօնական օրգան «Արարատը», այսպէս թէ այնպէս, իր տեսակէտը յայտնի այդ «հոգեհանգստի» խնդրի մասին, ինչպէս և առհասարակ այն բոլոր ազգային-եկեղեցական հարցերի մասին, որոնք ժամանակ առ ժամանակ յարուցւում են մեր մամուլի մէջ: Սակայն Էջմիածնի օրգանը, նոյն իսկ նոր խմբագրութեամբ, ինչպէս երևում է, մտադիր չէ շեղուել իր հին սովորութիւնից... Ի հարկէ, շատ լաւ է և՛ «աւանգ եւալ դարերի յիշատակից» խօսել, աւելորդ չէ և՛ մի քանի հազար տարի մեզնից առաջ ապրող «հաթերի լեզուի» մասին գրել, «Ա. տ. օ. մեանց նահատակութիւնն» էլ երգել, բայց այդ բոլորը չը պէտք է մոռացնէր և ներկան, կեանքի դրած հարցերը: Ինչո՞ւ պէտք է «Արարատը» իր պարտքը չը համարի պարզել բարձր հոգևոր իշխանութեան տեսակէտը այն խնդիրների մասին, որոնք ալեկոծում են հասարակական միտքը, քննւում մամուլի մէջ, եթէ այդ խնդիրները

կապուած են մեր եկեղեցական-վարչական գործերի հետ: Ինչու «Արարատը» Զաքարիայի պապանձում է պահպանում, երբ ծխականների և հոգաբարձուների իրաւունքն է բռնաբարւում այս կամ այն պաշտօնկալի քմահաճոյքով, երբ սկզբունքի հարցեր են ծագում: Յանկալի է, որ աղգային-եկեղեցական հարցերի մէջ մեր էջմիածնի օրգանը միայն հնախոյզի դեր չը կատարի, այլ և ժամանակի պահանջներին գոհացում տար: Վատ չէր լինի, եթէ էջմիածնի օրգանի մօտ 1600 քահանայ և մօտ 80 կուսակրօն բաժանորդները կարողանային «Արարատի» շնորհիւ իրանց համար պարզ, ճիշտ հասկացողութիւն կազմել զանազան ազգային-եկեղեցական խնդիրների մասին, իմանալ իրանց պարտականութիւնների և իրաւունքների չափն ու սահմանը, ժողովրդական եկեղեցու ոգին և «բանաւոր հօտի» արդարացի պահանջները... Այն ժամանակ մենք դուցէ՛ ակնաւորեա չէինք լինի այն քստմնելի գործերին, որոնցով այնքան հարուստ են մեր կօնսիստօրիաները, իրանց անդամներով և նախագահներով հանդերձ...

Այդ ակամայ շեղումից դառնանք գեղարուեստի մի այլ ճիւղին, ուր ստեղծագործութեան համար մարդ ոչ մի ձայն, ոչ մի ծալուտ չի հանում, և հանդիսատեսի մէջ՝ միայն, զաղափար, տրամադրութիւն յարուցանելու համար՝ բաւականանում է միայն գծերով ու ներկերով: Այդ ճիւղը նկարչութիւնն է, որի մէջ հայը տուեց մի այնպիսի համամարդկային հանճար, ինչպիսին էր Այվազովսկին...

Այժմ, Թիֆլիսում, մի այլ հայ նկարիչ, պ. Գ. Բաշինջաղեան, որ վաղուց շնորհալի պէյզաժիստի համբաւ է ստացել, բացել է փառքի Տաճարում իր նկարած պատկերների մի հանդէս: Այդ պատկերահանդէսում հաւաքուած են մեր տաղանդաւոր նկարչի ստեղծագործական ուրոյն արտայայտութիւնները բնորոշող նրա բոլոր նկարները:

Ուշի ուշով նայելով այդ պատկերահանդէսը չի կարելի պ. Գ. Բաշինջաղեանին չանուանել՝ գլխաւորապէս բնութեան խաղաղ տեսարանների, լուանի մեղմ շողքերի բանաստեղծ: Գ. Բաշինջաղեանը չի սիրում ոչ մարդկային հասարակական կեանքից պատկերներ, ոչ էլ բնութեան խռովայոյզ, անեղ տեսարաններ. նրա վրձինը առանձին սիրով ու քնքշութեամբ նկարում է բնութիւնը, որ, լուսաւորութեան տարբեր պայմաններում, տարբեր սպաւորութիւններ է թողնում մարդու վրայ:

Կանգ առէք, օրինակ նրա № 20 պատկերի առաջ: Այդ անտառիկի ծառերը, նրա գետնի դալարը, օդի տարածութիւ-

նը և լուսաւորութիւնը այնքան բնական են, որ դուք քիչ է մնում հաւատար, որ չըջանակի միւս կողմում իսկապէս բնութեան մի պատահիկ է. ձեր կուրծքը ուզում է շնչել անտառների կարօտած թարմ, մաքուր օդը, Ուզում էք հեռանալ քաղաքի փոշուց, ճնշող հեղձուկից, գրգռող աղմուկից և պառկել այդ դալար գետնի վրայ, նայել ծառերի միջով այն կապուտակ երկնքին, որտեղից փայլում է պայծառ արեւը, որի շողքերը ողողում են այդ ծառերի տերեւները, ճիւղերը և հաստ բուները, Պատրանքը կատարեալ է...

Գուցէ դուք սիրում էք աւելի խրոխտ տեսարաններ, ժայռեր, կիրճեր և քարերի վրայով վազող փրփրուն գետեր, լուսնի արծաթափայլ ճառագայթներով լուսաւորուած ալիքներ, Այդ գէպըում նայեցէք № 40 (Դարիալի կիրճը) պատկերը... Բայց կարելի է կիրճը ճնշում է ձեր հոգին. դուք ցանկանում էք աւելի լայն հօրիզօն, ուզում էք շունչ քաշել ծովի զով օդը, այն էլ մի խաղաղ լուսնեակ գիշեր ժամանակ, երբ ալիքների մէջ բէկբէկող լուսինը կարծես արծաթաջրում լինի ծովի մակերևոյթը: Ձեր այդ տենչը ևս կիրադործի Բաշինջաղեանի վրձինը. դիտէք № 58 պատկերը (Գիշեր ծովի վրայ) և մոռացէք մի րօպէ ձեր չըջապատը:

Եւ եթէ կարօտում էք հայրենիքի տեսարաններին՝ դուք կը գտնէք «Արարատը», «Սևանայ լիճը» և «Անին», լուսաւորութեան տարբեր պայմաններում: Իսկ եթէ կամենում էք գաղափար կազմել նկարչի տեխնիկայի կատարելագործութեան մասին, տեսնել թէ ինչ նրբութեամբ է նա վերաստեղծում կտաւի վրայ գիշերի մթութիւնը, հեռաւոր պապղուն կարմիր ճրագները և լուսնի արծաթագոյն շողերի խաղը հանդարտ հոսող գետի ալիքներում—բաւական է, որ երկար կանգ առնէք № 26 պատկերի առաջ (Թիֆլիսի գիշերը): Տեսէք թէ ինչպէս է նկարիչը ահագին հեռաւորութիւնը, տարածութիւնը, ներկայայնում մի փոքրիկ կտաւի վրայ, օրինակի համար, այս փոքրիկ պատկերում, № 44, Avenue de l'Observatoire (Պարիզ). կարծես ձեր առաջ է մի քանի վերստ տարածութիւն ունեցող ծառուղին, որ հրաւիրում է ձեզ ձեմելու իր շարան-շարան ծառերի հովանուտակ:

Մարդ, պ. Բաշինջաղեանի պատկերներին նայելիս, գէթ մի քանի րօպէ մոռանում է Թիֆլիսի այլանդակ իրականութիւնը և հոգով սլանում է դէպի բնութեան ծոցը. լեռների սպիտակափառ, վեհապանծ գագաթների առաջ, այդ դալար լայն դաշտերում, այդ զով անտառների անուշաբոյր օդում, այդ խաղաղ

ծովերի վրայ և լուսնի մեղմ շողերի տակ թարմանում ես և ափսոսում, որ մարդիկ այլանդակել են իրանց կեանքը և հոտած ու փոշոտ փողոցներում են անցկացնում յաւիտենականութիւնից միայն մի անգամ իւրաքանչիւրին տուած՝ լինելու երջանկութիւնը...

Մեծ քաղաքներում ապրողներս բաւականանում ենք միայն բնութեան այն կեղծ տեսարաններով, որ թատրոնական բեմի դեկորացիաներն են ներկայացնում: Մանաւանդ ասիացիներս չենք կարողանում մեր քաղաքներում պահպանել նաև իսկական բնութեան գեղեցկութիւնը, ինչպէս այդ անում են, օրինակ, անդլիացիք. նրանց վիթխարի Լօնդօնում դուք կարող էք մտնել Հայդ-Պարկը և մոռանալ, որ դուք աշխարհիս ամենամեծ քաղաքումն եք. այնքան ընդարձակ են նրա մարգագետինները, երկար նրա ճեմելիքները ու բաղմաթիւ նրա հաստաբուն, ստուերախիտ ծառերը և գողտրիկ նրա լճերը...

Բայց թողնենք Հայդ-Պարկն էլ, բնութեան գեղեցկութիւններն էլ մի կողմ և դառնանք բեմին ու տեսնենք թէ ինչ նշանաւոր նորութիւններով կարող է պարծենալ հայոց թատրոնը, որ վերջին տարուայ ընթացքում (1901—1902) մի ինչ-որ արտակարգ (հայերիս չափով) կենդանութիւն է ցոյց տալիս... Յիշում եմ որ ուղիղ տասը տարի առաջ (1891—1892) Թիֆլիսի թատերասէր հայերի մէջ նկատելի էր նմանօրինակ կենդանութիւն. Թիֆլիսի ժողովարանի դահլիճում հաւաքուել էր բաւական մեծ հասարակութիւն: Շատ խօսուեց դեռ՝ հէնց ծնուած ժամանակը մեռած «Ակումբի», մշտական խումբ կազմելու, Պօլսից դերասաններ և դերասանուհիներ հրաւիրելու մասին, ընտրուեց թատրոնական կօմիտեա, ևայլ, ևայլն: Այդ ընդհանուր ոգևորութիւնը այն ժամանակ ազդել էր և մեր գրողների վրայ. պ. Շիրվանզադէն, ինչպէս յայտնի է, գրեց իր «Իշխանուհին», Ա. Երիցեանը և պ. Չմշկեանը ևս մի մի պիես գրեցին...

Այժմ տասը տարի անց կրկնում է նոյն կենդանութիւնը, բայց մի քանի նոր գծերով: Եւ ուրախալի է արձանագրել որ այդ գծերը յամենայն դէպս առաջադիմութեան ապացոյցներ են... Համեմատեցէք ինքներդ. ոչ մի օր չապրած արխատօլրատ-բուրժուա «Ակումբի» փոխարէն այժմ ունենք աւելի դեմօկրատիկական ոգով կազմուած «Հայոց դրամատիկական ընկերութիւն»: Այլ ևս դերասանների հրաւիրելու համար արգօնաւթների արշաւանք չենք ուղարկում Պօլիս. նոր դերասանները իրանք են գալիս մեզ մօտ, փորձում են իրանց ոյժերը հասարակութեան առաջ և գրանով ապացուցանում, որ ոյժերը կը

լինեն—միայն հարկաւոր է թատրոնական գործի խելացի, հաստատ կազմակերպութիւն ստեղծել: Այդպիսի նոր ոյժերից էին, օրինակ, պ. Արմէնեանը և տիկին Սպենդիարեանը, որոնք իրանց մտածած խաղով և վալերուշ բեմական ձևերով գրաւեցին հասարակութեան համակրանքը: Ինչպէս տասը տարի առաջ, նոյնպէս և այժմ, պ. Շիրվանզադէն տուաւ մի նոր թատրոնական գրուածք, եւ ընդհանուր կարծիքով նրա վերջին բեմական երկը, «Եւգինէն», շատ աւելի աջող էր, քան տաս տարի առաջ ներկայացրած «Իշխանուհին»...

Իսկ մեր թատրոնական գործի կազմակերպութեան մասին մենք խօսել էինք դեռ անցեալ տարի №№ 4 և 10-ում: Քանի որ «Հայոց դրամատիկական ընկերութեան» հաստատութեամբ մասամբ իրագործուած են և մեր բաղձանքները, ուստի սպասենք այդ նոր հիմնարկութեան գործունէութեան արդասիքներին և, առ այժմ, բաւականանանք առաջ բերել նրա «Կանոնադրութիւնից» մի քանի կարևոր կէտեր, որոնք գաղափար կը տան ընթերցողին այդ նոր հասարակական մարմնի նպատակի և կազմութեան մասին: Հետեւեալ կէտերը արժանի են առանձին ուշադրութեան.

§ 1. Հայոց Դրամատիկական Ընկերութիւնը հիմնուած է Թիֆլիսում՝ նպաստելու դրամատիկական արուեստի զարգացման իր անդամների մէջ, և կազմակերպելու մշտական և պատահական հայկական ներկայացումներ Թիֆլիս քաղաքում և նրա նահանգի միւս տեղերում, որի սահմաններում սահմանափակուած է Ընկերութեան գործունէութեան շրջանը:

§ 2. Յիշեալ նպատակին հասնելու համար Ընկերութիւնը իրաւունք ունի.

ա) Ընդհանուր օրէնքների հիման վրայ ձեռք բերել իբր սեպհականութիւն և կամ վարձել թէ դահլիճներ՝ ներկայացումների համար և թէ բնակարան՝ Ընկերութեան գոյքերը պահելու, ինչպէս և բեմական ամեն տեսակ պիտոյքներ:

բ) Իւր գոյքը փոխ տալ մշտական և սիրողների խումբերին:

գ) Հրատարակել, գրաքննական կանոններն պահպանելով, հայերէն ինքնուրոյն և թարգմանական դրամատիկական երկեր:

դ) Մրցանակներ նշանակել հայերէն լեզուով դրամատիկական ամենալաւ երկերի համար:

և ե) կազմել, իւրաքանչիւր անգամին պատշաճաւոր իշխանութեան թոյլատուութեամբ, թատերական դասարաններ (классы) և ժամանակաւոր դասընթացքներ թիֆլիսում՝ ղերատանների պատրաստութեան և զարգացման համար:

§ 6. Ընկերութիւնը կազմում են.

Պատուաւոր, գործադիր, հիմնադիր և նպաստող անդամները: Ընկերութեան անդամ կարող են լինել երկու սեռի անձինք, առանց կոչման խտրութեան:

§ 19. Ընկերութեան գործերը վարելու և կատարելու համար Ընդհանուր ժողովը Ընկերութեան անդամների միջից ընտրում է Վարչութիւն, բաղկացած եօթ անդամից և երեք փոխանդամից:

§ 22. Վարչութեան պարագման խնդիրներն են.

ա) Ընդհանուր ժողովների բոլոր օրինաւոր վճիռների կատարումը:

բ) Պահել ինվենտարը, երևմտից մատենները, Ընկերութեան գոյքի, գործերի և գումարների հաշիւները, ինչպէս և Ընկերութեան անդամների անուանացույցակը:

գ) Բանակցել, պայմաններ կապել և հաշիւներ մաքրել խմբերի, անտրպրինէօրների և սիրողների հետ:

դ) Կառավարել Ընկերութեան բոլոր գոյքերը և գործերը, պատասխանատու լինելով Ընդհանուր ժողովի առաջ և հաշիւ տալով:

ե) Ընձեռել խմբերին և սիրողներին ակսեսուարներ և ուրիշ պարագաներ՝ ներկայացումներ կազմելու:

զ) Ընդհանուր ժողովին առաջարկութիւններ և զեկուցումներ անել այն միջոցների մասին, որոնք կարող են նպաստել Ընկերութեան նպատակներին հասնելու և աւելի զարգացնել նրա միջոցները ու գործունէութիւնը:

է) Վարել ընդհանրապէս Ընկերութեան բոլոր կատարողական և վարչական գործերը:

Ծանօթ. Ընկերութեան գումարների և գոյքի ամբողջութեան համար պատասխանատու են Վարչութեան բոլոր անդամները, բացի այն դէպքից, երբ զեկումը կատարել է Վարչութեան մի անդամը, առանց միանների գիտութեան:

§ 27. Ընդհանուր ժողովները ներկայացման կամ մրցանակաբաշխութեան ներկայացրած երկերը քննելու և գնահատելու համար, կամ առանձին խնդիրները քննելու և կամ առանձին յանձնարարութիւններ կատարելու հա-

մար կարող են ընտրել Ընկերութեան անդամներից մասնաժողովներ, որոնց կազմը և գործառնութեան շրջանը որոշում է ինքը՝ Ընդհանուր ժողովը:

Ի վերջոյ, ցանկանք այդ նոր ընկերութեան եռանդուն և գործը սիրող մարդկանց բուն աշակցութիւնը, եթէ մի անհատ, մի կարա-Մուրզա, կարողացաւ ինքը մին-մենակ կազմակերպել երգեցիկ խմբեր, համերգներ, միթէ դժուար պէտք է լինի կանոնաւոր դերասանական խմբերի և հարուստ բեպերտուարի գլուխ բերելը մի ամբողջ հիմնարկութեան համար: Հարկաւոր է միայն սիրով նուիրուել գաղափարին...

Լ. Ս.